

Valentin Naumescu
(coordonator)

ROMÂNIA,
MARILE PUTERI
ȘI ORDINEA EUROPEANĂ

1918-2018

Coordonatorul părții I: Lucian Leuștean

Prefață de Keith Hitchins

Postfață de Bogdan Aurescu

Cuprins

<i>Autorii</i>	7
<i>Prefață</i> (Keith Hitchins)	15
Introducere. O sută de ani de periferie. România, în căutarea garanțiilor :	
1918-2018 (<i>Valentin Naumescu</i>)	17

Partea I

1918-1989

Capitolul 1. 1918-1945	35
Făurirea României în secolele al XIX-lea și XX – câteva repere istorice (<i>Ioan-Aurel Pop</i>)	35
România și Marile Puteri la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920) (<i>Lucian Leuștean</i>)	49
România în cadrul Micii Antante : alianța de rezervă a Franței în Europa Centrală interbelică, 1919-1938 (<i>Traian Sandu</i>)	69
România, Marile Puteri și criza cehoslovacă din 1938 (<i>Adrian Vișțalaru</i>)	91
România și proiectele de securitate pentru estul Europei de la sfârșitul anilor 1930 (<i>Bogdan Schipor</i>)	108
De la alianță la beligeranță. Relațiile româno-germane, septembrie 1939 – august 1944 (<i>Ottmar Trașcă</i>)	124
România și Europa Centrală și de Sud-Est în planificarea postbelică sovietică (1941-1945) (<i>Cosmin Popa</i>)	144
Capitolul 2. 1945-1989	165
În vârtejul istoriei. România între Teheran și Conferința de Pace de la Paris (<i>Nicolae Păun</i>)	165
România și vecinătățile sudice la finalul celui de-al Doilea Război Mondial (<i>Ionuț Nistor</i>)	178
Ieșirea din întuneric. Relațiile dintre România comunistă și Statele Unite ale Americii la începutul Războiului Rece (1945-1960). O viziune românească (<i>Paul Nistor</i>)	193
Geneza unei viziuni românești asupra Europei în contextul procesului CSCE. Implicații politice și ideologice (1966-1975) (<i>Cezar Stanciu</i>)	211

România și poziția CAER față de CEE. Negocierile pentru adoptarea Programului Complex, 1969-1971 (<i>Elena Dragomir</i>)	231
---	-----

Partea a II-a

DUPĂ RĂZBOIUL RECE

Capitolul 3. Societate, politică, economie	249
Despre civilizații și ordinea internațională. De la Marele Război la epoca post-Război Rece (<i>Emil Hurezeanu</i>)	249
Ideea de Europa în discursul public postcomunist. Cazul intelectualilor români (<i>Mircea Vasilescu</i>)	263
Democrație și autocrație în România, meditații la Centenar (<i>Ioan Stanomir</i>)	276
România, de la aderare spre integrare europeană: succese, ezitări, oportunități (2007-2017) (<i>Dacian Cioloș</i>)	285
De la mineriade la integrarea transatlantică și crizele din Europa. Cum au influențat mass-media și societatea civilă agenda politică și agenda națională în România postcomunistă (<i>Alexandru Lăzescu</i>)	297
Un proiect care transcende Centenarul: Catedrala (<i>Radu Carp</i>)	314
România, aderarea la zona euro și convergența economică (<i>Valentin Lazea</i>)	318
Capitolul 4. România postcomunistă în sistemul relațiilor internaționale	341
1990-1999: În căutarea garanțiilor de securitate. Alianță, parteneriat strategic, securitate colectivă sau neutralitate? (<i>Șerban Filip Cioculescu</i>)	341
Preaderarea statelor Europei Centrale și de Est la UE, element esențial al unificării europene. Cazul României (1989-1996) (<i>Jordan Gheorghe Bărbulescu</i>)	363
Tranziția și consolidarea democratică ale României înainte de integrarea euroatlantică. Reflecții asupra specificului condiționalității à la française (1990-2003) (<i>Sergiu Mișcoiu</i>)	377
Puterea soft a Rusiei în România (<i>Liliana Popescu</i>)	385
Viziunea și contribuția Marii Britanii la integrarea europeană și euroatlantică a României (<i>Agnes Nicolescu</i>)	409
<i>Postfață</i> (Bogdan Aurescu)	423
<i>Indice</i>	429

Introducere

O sută de ani de periferie. România, în căutarea garanțiilor: 1918-2018

Valentin Naumescu

Viața la periferie nu este ușoară. Nici economic, nici politic, pozițiile marginale nu sunt un privilegiu. Pentru că resursele au tendința aproape naturală de a se concentra în centrul oricărui sistem, așa cum ne spune sociologul și politologul american Immanuel Wallerstein¹, periferiile și mai ales zonele de clivaj sunt de regulă mai sărace și mai nesigure. Zonele excentrice sunt în mare măsură dependente de evoluțiile din regiunile centrale, sunt mai sensibile la dinamica mediului extern și, în tot cazul, mai expuse riscurilor.

Dacă pentru un oraș sau o țară centrul este unic, identificabil și stabil, acționând ca un reper pentru întregul spațiu pe care îl administrează, la nivel internațional lucrurile sunt, în mod evident, mult mai complicate și, de la o epocă la alta, „în mișcare”. În primul rând, centrul de putere nu este nici unic, nici fix. Pluralismul polilor decizionali conduce la o permanentă competiție pentru extinderea influenței în sistemul relațiilor internaționale. În al doilea rând, intervine chestiunea suveranității statelor, cu limitele evidente date de interacțiune, interconectare, integrare și globalizare. În al treilea rând, de-a lungul istoriei, Marile Puteri traversează perioade alternative de ascensiune și declin. Vorbim despre subsisteme ale relațiilor internaționale², care gravitează în jurul Marilor Puteri și care interacționează, inevitabil, în multiple moduri: politic, economic, cultural, informațional, uneori chiar prin confruntări militare. Exemplele istorice abundă.

Teoriile geopolitice consacrate afirmă că spațiile de influență se ciocnesc în primul rând la periferie și abia apoi, eventual, în zonele centrale, deși multe dintre diferendele care apar se tranșează la marginea „imperiiilor”, unde se măsoară forțele, fără să mai fie nevoie decât în situații extreme de confruntări în zona centrală. Profesorul și politicianul

1. Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis : An Introduction*, Duke University Press, 2004.

2. Imperiile multinaționale și alianțele au făcut parte din istoria Europei, dar există suficiente exemple și în prezent. *Uniunea Europeană*, împreună cu statele candidate și cele cu statut de asociat, constituie un bun exemplu actual de subsistem al relațiilor internaționale. *NATO* este, ca alianță politică și militară transatlantică, un alt exemplu. *Uniunea Euroasiatică* este un proiect inițiat de Federația Rusă, care se dorește, la rândul său, un subsistem al relațiilor internaționale, o replică la formele occidentale de integrare economică și politică.

conservator Halford J. Mackinder, fondatorul geopoliticii moderne și primul director al celebrei London School of Economics, vedea, la începutul secolului XX, ca inevitabilă și decisivă în privința dominației masei continentale eurasiatice presiunea/confruntarea ce ar apărea la întâlnirea dintre *regiunea pivot a istoriei*, în principiu formată din Rusia și Asia Centrală, sau ceea ce avea să devină, mai târziu, Uniunea Sovietică, și *peninsula europeană*, cu alte cuvinte, Europa de Vest sau, cu aproximație, ceea ce numim astăzi Uniunea Europeană. Prima mare regiune s-ar afla sub dominația Moscovei, iar cea de-a doua ar cuprinde, ca puteri europene, Germania, Franța, Italia și Spania și ar fi conectată politic, economic și cultural mai degrabă la *puterile occidentale maritime*, precum Statele Unite ale Americii, Marea Britanie și Canada, decât la restul masei continentale eurasiatice.

Între peninsula europeană și regiunea pivot, ultima fiind exclusiv continentală, Mackinder descria în 1904 o regiune de graniță, care avea să devină una dintre cele mai disputate zone ale lumii în secolul trecut: „Un istm de 800 de mile între Marea Baltică și Marea Neagră. Dincolo de acesta, în peninsula europeană, [...] întâlnim câmpiile Germaniei la nord și teritoriile de stepă la sud, până la marele bastion transilvănean al Carpaților, extins până la Dunăre, prin câmpiile roditoare ale României, până la Porțile de Fier”³. Concluzia lui Mackinder, intrată în abecedarul geopoliticii, cu toate contestările ulterioare, era că cine domină zona de graniță de la baza peninsulei europene controlează regiunea pivot, cine controlează regiunea pivot domină Insula Lumii (masa de uscat cuprinzând Europa, Asia, Peninsula Arabică și Africa de Nord) și, în fine, cine domină Insula Lumii stăpânește lumea în ansamblu. De aici și până la asumția, banalizată în prezent, că între puterile Vestului și Rusia va exista întotdeauna o luptă pentru controlul Europei de Est nu a mai fost decât un pas.

România este așadar poziționată pe zona de clivaj geopolitic și cultural dintre peninsula europeană, care aparține civilizațional Occidentului, și Eurasia, pe care Rusia încearcă de multă vreme să o țină sub influența sa. Geopolitic vorbind, România a avut și are trei mari repere pe harta Europei, trei borne strategice, care marchează sfârșiturile și, respectiv, începuturile unor „lumi” diferite din perspectivă culturală, civilizațională și istorică: Munții Carpați, Dunărea și Marea Neagră. Fiecare dintre acestea a reprezentat un hotar cu importante semnificații în expansiunea și delimitarea imperială din secolele trecute, păstrând o anumită relevanță culturală și de dezvoltare regională și în prezent.

Dar „cutia Pandorei”, odată deschisă, a eliberat creaturile monstroase ale geopoliticii. Distopiile secolului trecut și visurile bolnave ale expansiunii teritoriale, „legitimate” ideologic sau chiar științific, își găsesc rădăcinile, într-o anumită măsură, tocmai în absolutizarea teoriilor geopolitice. Profesorul Karl Haushofer de la Universitatea din München, considerat ideologul naziștilor, desemnat în 1934 președintele Academiei Germane, a speculat perspectiva deschisă de teza imperialistă a britanicului Mackinder și a formulat, în anii '30-'40, la fel de faimoasa sa teorie a „spațiului vital” (*Lebensraum*), potrivit căreia Germania, aflată într-un teritoriu prea strâmt, avea nevoie de expansiunea teritorială spre est pentru a-și putea realiza integral, ca națiune și „rasă superioară”, potențialul⁴.

3. Halford J. Mackinder, „The Geographical Pivot of History”, în *The Geographical Journal*, vol. 23, nr. 4, aprilie 1904, pp. 424-425.

4. Karl Haushofer, „Why Geopolitics?”, în Andreas Dorpalen, *The World of General Haushofer: Geopolitics in Action*, Farrar & Rinehart, 1942.

Pactul Hitler-Stalin (Ribbentrop-Molotov) din 23 august 1939 pare, în lumina teoriilor de mai sus, să reflecte această viziune expansivă, esențialmente geopolitică, dar în versiunea sa negociată, a spațiilor de influență care s-ar cuveni imperiilor, până la limita la care începe spațiul de interese al imperiului învecinat, în profund dispreț față de suveranitatea și aspirațiile statelor mai mici, situate între ele. Astfel, nu este deloc o surpriză să descoperim că, alături de alte țări din regiune, și teritoriile locuite de români, cum este cazul Basarabiei, făceau parte din Protocolul Secret⁵ (anexele) al acestui pact de împărțire a Europei de Est. Cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, în urma ultimatumului sovietic din iunie 1940, a reprezentat o importantă pierdere, nu numai teritorială, ci și populațională, economică și simbolică, pe care a suferit-o România reîntregită în 1918.

În *Jurnalul* său, fostul ministru de Externe al României Grigore Gafencu nota, în iunie 1940, la câteva zile după înlocuirea din funcția de șef al diplomației: „Atâta vreme cât am putut sprijini rezistența noastră pe echilibrul de forțe european, folosindu-ne în politica noastră fie de făgăduielile italiene, fie de prietenia turcă, sprijinită la rândul ei pe forțele franco-engleze din Orient, puteam să ne sustragem presiunii rusești. [...] În ziua însă când Franța s-a prăbușit, rușii și germanii au rămas singuri, față în față, aliați cu interese opuse și cu suflute care se dușmănesc. [...] E clipa când fatalitatea s-a aplecat spre noi”⁶. Nu poate exista, cred, o descriere mai dramatică și mai în cunoștință de cauză a situației României din 1939-1940 decât cea a ministrului de Externe al unei țări prinse ca într-un clește între două uriașe presiuni politice și militare, dinspre vest și dinspre est.

Într-o formă actualizată, neagresivă, vechea teorie geopolitică a lui Mackinder este reluată recent de George Friedman, care descrie periferia europeană ca „două tronsoane de țări – din statele baltice până în Ucraina și din Polonia până în Bulgaria – care alcătuiesc regiunea de graniță dintre peninsula europeană fracționată și Rusia unificată”⁷. Ar exista așadar un tronson integrat în structurile vestice, adică actualul *Flanc Estic* al NATO și al Uniunii Europene, și o „zonă tampon”, parte a fostului spațiu sovietic, care pornește din nord (Belarus) și coboară spre sud, prin Ucraina, până la Marea Neagră, cu șanse reduse de aderare la structurile europene și euroatlantice.

Pentru că *periferiile sunt zonele cele mai expuse*, nevoia de securitate este aici esențială. Astfel, existența mai multor centre de putere în politica lumii, nu de puține ori aflate în competiție unele cu altele, face ca raporturile regiunilor periferice cu Marile Puteri să fie, la scara istoriei, variabile, volatile, influențate de dinamica situației și intereselor acestora din urmă. O dinamică altminteri imprevizibilă, când mai lentă, când mai accelerată, cu răsturnări de situație dramatice, experimentate uneori chiar la nivelul aceleiași generații, așa cum s-a întâmplat de câteva ori în secolul trecut.

Schimbările repetate ale ordinii politice europene și globale, precum și consecințele acestor schimbări asupra României au avut incontestabil și părțile lor bune, oportunitățile lor istorice, pe lângă efectele negative ale războaielor, regimurilor dictatoriale impuse din exterior și pierderilor teritoriale. Așa cum observă istoricul american Keith Hitchins, elitele politice și intelectuale românești, care au condus destinele unei țări cu putere mică

5. *Protocolul Secret al Pactului de Neagresiune Molotov-Ribbentrop, 1939*, Wilson Center – Arhivele Digitale, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110994>, accesat în august 2017.

6. Grigore Gafencu, *Jurnal – Volumul I: București, 1 iunie 1940 – Moscova, 31 august 1941*, Pro Historia, București, 2006, pp. 7-8.

7. George Friedman, *Puncte de presiune. Despre viitoarea criză din Europa*, Litera, București, 2016, p. 214.

în Europa, au fost conștiente că „modificările cruciale ale ordinii internaționale au contribuit la succesul eforturilor lor de formare a unui stat național. Demersurile de formare a statului național au avut permanent în vedere relația cu Marile Puteri. Dintre toate aceste contacte, cele cu Europa de Vest au fost cele mai importante. Occidentul, sau «Europa», cum îl numesc mulți români, a servit elitelor drept model de dezvoltare, de urmat sau de evitat, dar niciodată ignorat”⁸.

Poate părea un paradox ca o națiune poziționată în centrul geografic al continentului să se afle, de fapt, *la marginea tuturor imperiilor, blocurilor și alianțelor din care a făcut parte, cu sau fără voia ei*. Indiferent de subsistemul în care au fost incluse, teritoriile românești au constituit o parte din periferia subdezvoltată a imperiului sau alianței respective, alături de celelalte națiuni din regiunile de graniță. Așa cum afirmă economistul Daniel Dăianu, „România nu a făcut notă aparte în mănunchiul de țări subdezvoltate din sud-estul Europei, ca fizionomie și fiziologie economică și socială. [...] Balcanii au fost judecați nu numai prin prisma butoiului cu pulbere, sub presiunea imperiilor, a marilor puteri și a a altor interese, ci și în funcție de situația economică și socială inferioară a țărilor grupate sub acest nume”⁹. Iar clivajele, ca și întâlnirile, au fost aici la ordinea zilei: între ortodocși și catolici, între culturile slave și cele occidentale, între grafia chirilică și cea latină, între calendarul iulian și cel gregorian, între marile imperii ale secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea (Habsburgic, Otoman și Țarist), între rutele comerciale est-vest și nord-sud, între regimurile parlamentare și cele autocratice, între sistemele de canalizare și fosele septice, între drumurile pietruite și cele de pământ etc. *Întotdeauna ceva se termina și ceva începea pe teritoriile locuite de români*. Iar zonele aflate pe locul de întâlnire a faliilor tectonice sunt, așa cum se știe, cele mai vulnerabile la cutremure.

Am dezvoltat pe larg observația de mai sus într-un studiu de politică externă și geopolitică, publicat într-un volum colectiv din 2017, dedicat „excepționalismului” românesc, sub coordonarea lui Vintilă Mihăilescu¹⁰. Am argumentat acolo că teama de periferie (periferizare), asociată cu complexul subdezvoltării, vulnerabilității și al supunerii, precum și permanenta căutare a centrului, de fapt, a garanțiilor de protecție din partea celor mari, cu privirea mereu îndreptată spre Apus, au fost o constantă a istoriei noastre moderne și contemporane și a opțiunilor culturale ale românilor. În marea lor majoritate, cu excepția nomenclaturii comuniste și, poate, a unui infim segment de naționaliști fanatici care au exaltat valorile ortodoxiei și ale tradițiilor rurale ale României în deceniile trei și patru ale secolului XX, oamenii acestor locuri, deopotrivă lideri politici sau cetățeni de rând, au simțit și au știut că periferia înseamnă izolare, sărăcie și insecuritate și *au căutat prin toate mijloacele garanțiile Vestului*. Chiar și în deceniile interbelice, caracterizate de o intensă controversă culturală între prooccidentalii moderniști și diferitele versiuni de conservatori (naționaliști, ortodoxiști și tradiționaliști), o serie de intelectuali vizionari precum Eugen Lovinescu au afirmat că generația cosmopolită, urbană, va înceta la un moment dat să acționeze ca simplă imitatoare a formelor occidentale (aceasta fiind

8. Keith Hitchins, *Rumania 1866-1947*, Oxford History of Modern Europe, Clarendon Press, 1994, p. vii.

9. Daniel Dăianu, *Marele impas în Europa. Ce poate face România ?*, Polirom, Iași, 2015, pp. 193-194.

10. Valentin Naumescu, „La marginea imperiilor, la intersecția lumilor. Un excepționalism geopolitic românesc?”, în Vintilă Mihăilescu (coord.), *De ce este România astfel ? Avatarurile excepționalismului românesc*, Polirom, Iași, 2017, pp. 72-89.

principala critică din partea conservatorilor) și va reuși să creeze valori spirituale originale românești, sincronizate cu marile culturi europene¹¹. Predicția lui Lovinescu a fost parțial confirmată.

De când a apărut ca stat suveran, în secolul al XIX-lea, România, în diferitele ei versiuni de organizare statală (monarhie constituțională, republică, democrație parlamentară sau dictatură regală/fascistă/militară ori comunistă), a trecut prin *toate formele de relații bilaterale cu Marile Puteri* din spațiul occidental și eurasiatic. Astfel, România a avut, în epoci diferite, relații de alianță, de război, de prietenie și de tensiune cu toate Marile Puteri europene, respectiv Germania, Franța și Marea Britanie. La fel s-a întâmplat și cu relațiile Bucureștiului cu puterile noneuropene precum Rusia, în versiunile ei țaristă, sovietică sau postcomunistă, cu Turcia otomană sau republicană și, bineînțeles, și în relația-cheie cu Statele Unite ale Americii. Cazul din urmă a cunoscut situații extreme, America fiind cea care a bombardat devastator România în 1944, dar și cea care a construit scutul antirachetă de la Deveselu în 2014, acordând totodată, prin intermediul faimosului articol 5 din Tratatul NATO, cele mai credibile garanții de securitate pe care le-am avut în întreaga noastră istorie.

Nu există, practic, nicio putere globală sau regională cu care România să fi avut același tip de relație politică, fie de apropiere, fie de ostilitate, în mod constant, de la Primul Război Mondial încoace. Cu Germania, de exemplu, ne-am aliat de două ori, incluzând, desigur, și Alianța Nord-Atlantică din prezent, și tot de două ori ne-am aflat în relații de război, fără a mai pune la socoteală Războiul Rece, în care ne-am aflat de partea opusă a baricadei cu Germania de Vest, respectiv de aceeași parte cu Germania de Est. Cu Moscova (țaristă) ne-am aflat de aceeași parte în Marele Război, așa cum fuseserăm, cu decenii în urmă, și în războiul ruso-turc care ne-a adus Independența; apoi am fost în stare de război cu Uniunea Sovietică în 1941-1944, din nou în aceeași tabără politico-militară, ca state comuniste, împotriva voinței noastre, oficial până în 1991, adică până la desființarea Pactului de la Varșovia, și din nou în relații reci după lansarea Parteneriatului Strategic cu Statele Unite și integrarea României în NATO.

Să înțelegem oare, prin această observație, că România este un stat schimbător, care-și modifică relativ frecvent preferințele pentru relațiile de prietenie și de adversitate? Nicidecum. Realitatea este exact opusă, statele periferice fiind de cele mai multe ori dependente de schimbările majore ale ordinii europene și globale, în care, cel puțin atunci când depinde de ele, caută să se plaseze cât mai favorabil cu putință, pentru a-și asigura, într-un fel sau altul, securitatea. Uneori, evaluările, deciziile și alianțele statelor periferice au rezultate favorabile, alteori dau greș. Dar, în esență, obiectivul fundamental al oricărui stat aflat într-o zonă marginală rămâne *obținerea garanțiilor de securitate*. Pentru a nu cădea în capcana „unicității”, să adăugăm imediat că această dinamică istorică intensă a relațiilor cu Marile Puteri nu a caracterizat doar România, ci toate țările din regiunea de frontieră a Europei, fiind valabilă și în cazul Ungariei, și al Serbiei, și al statelor baltice sau al Bulgariei, de fiecare dată cu particularitățile locale cunoscute. De exemplu, așa cum observă istoricul Lucian Leuștean, „România nu a intrat în Primul Război Mondial din altruism sau din rațiuni transcendente legate de vreo inevitabilitate istorică, ci pentru că avea niște țeluri foarte precise; și toate statele [...] învingătoare, învinse sau neutre au căutat să-și atingă scopurile. Se poate discuta doar dacă liderii au fost capabili să

¹¹ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Minerva, București, 1992.